

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 622
İSAM Yayınları 33
İlmî Araştırmalar Dizisi 19
© Her hakkı mahfuzdur.

**AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE DİN-DEVLET İLİŞKİSİ
Hukukî Yapı/Din Eğitimi/Din Hizmetleri**

editörler

Ali Köse – Talip Küçükcan

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Bu kitap
TDV Müttevelli Heyeti'nin 28.01.2008 gün ve 1255/1
sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Ocak 2008
Üçüncü Basım: Ocak 2022
ISBN 978-975-389-863-8

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Caddesi, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Avrupa birliği ülkelerinde din-devlet ilişkisi : hukuktaki yapı/din eğitimi/
din hizmetleri / ed. Ali Köse - Talip Küçükcan. -3. bs. - İstanbul ; Ankara : İslam
Araştırmaları Merkezi (İSAM) ; Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.
377 s. ; 23,5 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 622. İSAM Yayınları; 33. İlmî
Araştırmalar Dizisi; 19)
Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-975-389-863-8

İçindekiler

Sunuş 15

Niçin Din-Devlet İlişkisi?

M. Âkif Aydın 21

Modern Toplumlarda Din ve Avrupa Deneyimi

Ali Bardakoğlu 23

Avrupa Birliği Hukuk Sisteminde Din ve Dinî Cemaatler

Silvio Ferrari 27

1. Giriş 27

2. Avrupa Birliği Müktesebatı 28

3. Bireysel Din Özgürlüğünü Koruyan Avrupa Birliği
ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hükümleri 31

4. Avrupa Birliği Üye Devletlerinin Anayasal Gelenekleri
ve Devletin Dinî Cemaatlerle İlişkisi 35

5. “Melezleştirmek” ve “Türdeşleştirmek” Arasında:
Avrupa Birliği Üyeliğinin Gizli Etkisi 42

6. Sonuç 44

Din ve Toplum: Avrupa Deneyimi Bir İstisna mı?

Grace Davie 45

ALMANYA

Gerhard Robbers 59

1. Din-Devlet İlişkisi: Anayasal Çerçeve 59

1.1. Din ve Vicdan Özgürlüğü 60

- 1.2. Dinî Grupların Yasal Statüleri 62
- 1.3. Yasalarda Dinî Grupların Etkisi 64
- 1.4. Laiklik ve Pozitif Tarafsızlık 64
- 2. Devlet-Dinî Cemaat İlişkileri 66
 - 2.1. Temel İlkeler: Tarafsızlık, Hoşgörü, Eşitlik 66
 - 2.2. Dinlere ve Dinî Cemaatlere Tanınan Temel Haklar 67
 - 2.3. Dinî Grupların Siyasal Temsili 70
- 3. Din Hizmetleri ve Din Eğitimi 70
 - 3.1. Din Hizmetleri 70
 - 3.1.1. Din Hizmetlerinin Sorumluları ve Yürütülmesi 70
 - 3.1.2. Din Hizmetlerinin Finansmanı 72
 - 3.1.3. Kiliselere ve Dinî Cemaatlere Sağlanan Vergi Muafiyeti 76
 - 3.1.4. İbadethaneler 76
 - 3.1.5. Din Görevlileri ve Giderlerinin Karşlanması 77
 - 3.2. Din Eğitimi 78
 - 3.2.1. Devlet Okullarında Din Eğitimi 80
 - 3.2.2. Kilise ve Diğer Dinî Gruplara Bağlı Okullar 81
 - 3.2.3. Dinî Azınlık Okulları 82
- 4. Ana Dinler ve Azınlık Dinleri 82
 - 4.1. Dinlerin Nüfusa Göre Dağılımı 82
 - 4.2. Tüzel Kişilik Statüsüne Sahip Dinî ve Felsefî Topluluklar 83
 - 4.3. Dinî Azınlıkların Durumu 84
 - 4.4. İslâm ve Müslümanların Durumu 85
 - 4.4.1. İslâm'ın Statüsü 85
 - 4.4.2. Müslümanların Problemleri 86
- 5. Avrupa Birliği Yasalarının Din-Devlet İlişkisine Etkisi 88

AVUSTURYA

Richard Potz 99

- 1. Din-Devlet İlişkisi: Anayasal Çerçeve 99
 - 1.1. Temel İlkeler 99
 - 1.2. Laiklik 100

- 1.3. Resmî Kilise ve Dinî Grupların Statüsü 100
- 1.4. Dinî Grupların Siyasal Temsili 102
- 2. Din Hizmetleri ve Din Eğitimi 103
 - 2.1. Din Hizmetleri 103
 - 2.1.1. Din Hizmetlerinin Sorumluları ve Yürütülmesi 103
 - 2.1.2. Din Hizmetlerinin Finansmanı 103
 - 2.1.3. Kiliselere ve Dinî Cemaatlere Sağlanan Vergi Muafiyeti 105
 - 2.1.4. İbadethaneler ve Din Görevlileri 105
 - 2.2. Din Eğitimi 107
 - 2.2.1. Devlet Okullarında Din Eğitimi 109
 - 2.2.2. Özel Okullar ve Dinî Gruplara Bağlı Okullar 110
- 3. Ana Dinler ve Azınlık Dinler 111
 - 3.1. Dinlerin Nüfusa Göre Dağılımı 111
 - 3.2. Müslümanların Durumu 113
 - 3.3. Müslümanların Karşılaştıkları Problemler 114
- 4. Avrupa Birliği Yasalarının Din-Devlet İlişkisine Etkisi 117

BELÇİKA

***Rik Torfs* 119**

- 1. Din-Devlet İlişkisi: Anayasal Çerçeve 119
 - 1.1. Temel İlkeler 119
 - 1.2. Laiklik 121
 - 1.3. Resmen Tanınan Dinler ve Sağlanan İmkânlar 121
 - 1.4. Din ve Politika 126
- 2. Din Hizmetleri ve Din Eğitimi 127
 - 2.1. Din Hizmetleri 127
 - 2.1.1. Din Hizmetlerinin Sorumluları ve Yürütülmesi 127
 - 2.1.2. Din Hizmetlerinin Finansmanı 127
 - 2.1.3. İbadethaneler ve Din Görevlileri 129
 - 2.2. Din Eğitimi 130
 - 2.2.1. Din Eğitimi Özgürlüğü 130
 - 2.2.2. Din Eğitimi İmkânları 131

3. Ana Dinler ve Azınlık Dinlerinin Durumu 133
 - 3.1. Dinlerin Nüfusa Göre Dağılımı 133
 - 3.2. Dinî Azınlıkların Durumu 134
 - 3.3. Müslümanların Durumu 136
 - 3.4. Müslümanların Karşılaştıkları Problemler 136
4. Avrupa Birliği Yasalarının Din-Devlet İlişkisine Etkisi 137

FRANSA

Francis Messner 139

1. Din-Devlet İlişkisi: Anayasal Çerçeve 139
 - 1.1. Temel İlkeler 139
 - 1.2. Laiklik 141
 - 1.3. Dinî Gruplarla İlişkiler 142
2. Din Hizmetleri ve Din Eğitimi 148
 - 2.1. Din Hizmetleri 148
 - 2.1.1. Din Hizmetlerinin Sorumluları ve Yürütülmesi 148
 - 2.1.2. Din Hizmetlerinin Finansmanı 149
 - 2.1.3. İbadethaneler 153
 - 2.1.4. Din Görevlileri, Statüleri ve Problemleri 153
 - 2.2. Din Eğitimi 156
 - 2.2.1. Kamu Eğitim Sistemi İçinde Din Eğitimi 156
 - 2.2.2. Özel Okullar ve Dinî Gruplara Bağlı Okullar 159
3. Ana Dinler ve Azınlık Dinler 160
 - 3.1. Dinlerin Nüfusa Göre Dağılımı 160
 - 3.2. Dinî Azınlıkların Statüsü 160
 - 3.3. Müslümanların Durumu 162
 - 3.4. Müslümanların Karşılaştıkları Problemler 164

HOLLANDA

Sophie van Bijsterveld 167

1. Tarihî Arka Plan 167
2. Din, Kültür ve Toplum 169
3. Din-Devlet İlişkilerinde Hollanda Modeli 169
 - 3.1. Anayasa 169
 - 3.2. Kilise-Devlet Ayırımı 171
 - 3.3. Kilisenin Tüzel Kişiliği 172

4. Kilise ile Devlet Arasındaki Etkileşim:
 - Finansal ve Kurumsal Durum 173
 - 4.1. Kilise ile Devlet Arasındaki Finansal İlişkiler 173
 - 4.2. Kiliseler Tarafından Desteklenen Sosyal Faaliyetler 174
 - 4.3. Eğitim 174
 - 4.4. Diğer Sosyokültürel Faaliyetler 175
 - 4.5. Din (Papazlık) Hizmetleri 176
 - 4.6. Kilise Binaları 176
 - 4.7. Vergi Muafiyeti 177
5. Dinlerin Nüfusa Göre Dağılımı ve Dinî Azınlıklar 177
 - 5.1. Azınlık Kiliselerinin ve Azınlık Dinlerinin Yasal Statüsü 178
 - 5.2. Azınlık Dinleri ve Yasal Altyapı 179
 - 5.3. Azınlık Dinlerinin Özel İhtiyaçları 179
 - 5.4. İslâm 180
6. Din, Avrupa Birliği ve Hollanda 180
 - 6.1. Avrupa Birliği Nezdinde Din 180
 - 6.2. Avrupa Birliği'nin Din-Devlet İlişkilerine Etkisi 183
7. Sistemi Tehdit Eden Unsurlar:
 - Din-Devlet İlişkilerinin Dinamikleri 183

İNGİLTERE

Grace Davie - Rebecca Catto 187

1. Giriş 187
2. Din-Devlet İlişkisi 188
 - 2.1. Tarihî Arka Plan 188
 - 2.2. İngiliz (Anglikan) Kilisesi 189
 - 2.3. İskoç Kilisesi 191
 - 2.4. Kilise-Devlet İlişkilerinin Eleştirisi 192
3. Din Hizmetleri ve Din Eğitimi 193
 - 3.1. Din Hizmetleri 193
 - 3.2. Din Eğitimi 194
 - 3.2.1. Okulların Mülkiyeti ve İdaresi 194
 - 3.2.2. İngiltere ve Galler'de Din Eğitimi 196
 - 3.2.3. Okullarda İbadet 197

4. Ana Dinler ve Azınlık Dinler 198
 - 4.1. Dinlerin Nüfusa Göre Dağılımı 198
 - 4.2. Azınlıkların ve Dinî Grupların Statüleri 200
 - 4.3. Müslümanların Durumu ve Karşılaştıkları Problemler 205
5. Avrupa Birliği Yasalarının Din-Devlet İlişkisine Etkisi 208

İSPANYA

Javier Martinez-Torrón 217

1. Din-Devlet İlişkisi: Anayasal Çerçeve 217
 - 1.1. Tarihsel Arka Plan 217
 - 1.2. Anayasal Çerçeve 221
 - 1.2.1. Kilise-Devlet İlişkisi: 1978 Anayasası 221
 - 1.2.2. Dört Temel Prensipten 222
 - 1.2.3. Katolik Kilisesinin Anayasada Özel Olarak Anılması 225
 - 1.3. Anayasal Prensiplerin Yasalara Uygulanması 228
 - 1.3.1. Anayasada Din Özgürlüğü 228
 - 1.3.2. Dinî Konularda Yetkili Devlet Daireleri 229
 - 1.3.3. Devletle Dinî Cemaatler Arasında İş Birliği Anlaşmaları 232
2. Devletin Kiliseler ve Dinî Cemaatlerle İş Birliği Alanları 237
 - 2.1. Dinî Nikâhın Medenî Hukuk Tarafından Tanınması 238
 - 2.2. Kamu Kuruluşlarında Din Hizmetleri 239
 - 2.3. Kilise ve Dinî Cemaatlerin Organizasyonu: Din Adamları ve Dinî Liderler 241
 - 2.4. Devletin Ekonomik İş Birliği: Din Hizmetlerinin Finansmanı 243
3. Din Eğitimi 247
 - 3.1. İspanyol Eğitim Sisteminin Bazı Özellikleri 247
 - 3.2. Devlet Okullarında Katolik Din Dersleri 248
 - 3.3. Katoliklik Haricindeki Din Dersleri 251
 - 3.4. Din Dersleri Konusunda Son Yasal Durum 253
4. İspanya'da İslâm 254

İSVEC

Lars Friedner 259

1. Din-Devlet İlişkisi: Anayasal Çerçeve 259
 - 1.1. Temel İlkeler 259
 - 1.2. Dinî Grupların Statüsü ve Devlele İlişkileri 261
2. Din Hizmetleri ve Din Eğitimi 264
 - 2.1. Din Hizmetleri 264
 - 2.1.1. Din Hizmetlerinin Sorumluları ve Yürütülmesi 264
 - 2.1.2. Din Hizmetlerinin Finansmanı 267
 - 2.1.3. Kilise ve Dinî Cemaatlere Vergi Muafiyeti 270
 - 2.1.4. İbadethaneler ve Din Görevlileri 270
 - 2.2. Din Eğitimi 271
 - 2.2.1. Devlet Okullarında Din Eğitimi 271
 - 2.2.2. Dinî Gruplara Bağlı Okullar ve Din Eğitimi 272
3. Ana Dinler ve Azınlık Dinler 274
 - 3.1. Dinlerin Nüfusa Göre Dağılımı 274
 - 3.2. Azınlıklar ve Dinî Azınlıkların Statüsü 275
 - 3.3. Müslümanların Durumu ve Karşılaştıkları Problemler 275

İTALYA

Alessandro Ferrari 279

1. Din-Devlet İlişkisi: Anayasal Çerçeve 279
 - 1.1. Din Özgürlüğü: Bireysel Boyut 279
 - 1.2. Din Özgürlüğü: Kurumsal Boyut 281
 - 1.3. Kilise-Devlet İlişkisi 282
 - 1.4. Dinî İnançlara Eşit Özgürlük 283
 - 1.5. İtalyan Sistemi ve Avrupa Modeli 285
 - 1.6. Laiklik Prensibi 288
 - 1.7. Katolik Kilisesi ve Laiklik Prensibi 291
 - 1.8. Katolik Kilisesi, Laiklik ve Günümüz İtalya'sında Çoğulculuk 292
 - 1.9. Din ve Politika 293
2. Din Hizmetleri ve Din Eğitimi 294

- 2.1. Din Hizmetleri 294
 - 2.1.1. Din Hizmetlerinin Sorumluları ve Yürütülmesi 294
 - 2.1.2. Din Hizmetlerinin Finansmanı 296
 - 2.1.2.1. Doğrudan Finansman 297
 - 2.1.2.2. Dolaylı Finansman 299
 - 2.1.2.3. Kamu Finansmanı ve Finansman Dağılımındaki Tercihler 300
 - 2.1.2.4. Yasal Statüler ve Ekonomik Kazançlar 301
 - 2.1.3. Vergi Muafiyeti 302
 - 2.1.4. İbadethaneler ve Din Görevlileri 303
- 2.2. Din Eğitimi 305
 - 2.2.1. Dinî Okullar 306
 - 2.2.2. Devlet Okullarında Katolikliğin Öğretilmesi 307
 - 2.2.3. Diğer Dinlerin Öğretilmesi 308
- 3. Ana Dinler ve Azınlık Dinler 309
 - 3.1. Dinlerin Nüfusa Göre Dağılımı 309
 - 3.2. Azınlıklar ve Dinî Azınlıkların Statüsü 311
 - 3.2.1. Azınlıkların Korunması 311
 - 3.2.2. Dinî Azınlıkların Farklı Yasal Statüleri 311
 - 3.3. Müslümanların Durumu ve Karşılaştıkları Problemler 313
- 4. Avrupa Birliği Yasalarının Din-Devlet İlişmesine Etkisi 314
 - 4.1. İtalya ve Avrupa Birliği Süreci 314
 - 4.2. Avrupa Birliği “Din Projesi” 315
 - 4.3. Avrupa Birliği ve İtalyan Sisteminin Tartışılan Yönleri 316

POLONYA

Michal Rynkowski 317

- 1. Din-Devlet İlişkisi: Anayasal Çerçeve 317
 - 1.1. Temel İlkeler 317
 - 1.2. Laiklik 320
 - 1.3. Resmî Kilise ve Dinî Cemaatler 321
 - 1.4. Din ve Politika 323

2. Din Hizmetleri ve Din Eğitimi 324
 - 2.1. Din Hizmetleri 324
 - 2.1.1. Din Hizmetlerinin Sorumluları ve Yürütülmesi 324
 - 2.1.2. Din Hizmetlerinin Finansmanı 326
 - 2.1.3. Kiliselere ve Dinî Cemaatlere Sağlanan Vergi Muafiyeti 328
 - 2.1.4. İbadethaneler ve Din Görevlileri 329
 - 2.2. Din Eğitimi 331
 - 2.2.1. Devlet Okullarında Din Eğitimi 332
 - 2.2.2. Özel Okullar ve Dinî Gruplara Bağlı Okullar 335
3. Ana Dinler ve Azınlık Dinler 336
 - 3.1. Dinlerin Nüfusa Göre Dağılımı 336
 - 3.2. Azınlıklar ve Dinî Azınlıkların Statüsü 337
 - 3.3. Müslümanların Durumu 339
 - 3.4. Müslümanların Karşılaştıkları Problemler 340
4. Avrupa Birliği Yasalarının Din-Devlet İlişisine Etkisi 342

YUNANİSTAN

***Charalambos Papastathis* 345**

1. Giriş 345
2. Din-Devlet İlişkisi 345
 - 2.1. Tarihsel Arka Plan 345
 - 2.2. Anayasa 347
 - 2.3. Sistemin Temel Unsurları 347
 - 2.3.1. Egemen Din (Ortodoks Kilisesi) 347
 - 2.3.2. Ortodoks Kilisesinin Mânevî Bütünlüğü 349
 - 2.3.3. Kutsal Kilise Kanunları'nın Anayasal Geçerliliği 350
 - 2.3.4. Kilisenin Bağımsızlığı ve Uygulama Alanı 351
 - 2.4. Din Özgürlüğü 354
 - 2.5. Dinin Devlet Tarafından Yönetim ve Denetimi 356
 - 2.6. Kilisenin Örgütlenmesi 357
 - 2.7. Ceza Hukuku 358
 - 2.8. Athos (Aynoros) Dağı 359

3. Din Eğitimi, Din Hizmetleri ve Din Görevlileri 360
 - 3.1. Din Eğitimi 360
 - 3.2. Din Hizmetleri ve Finansmanı 360
 - 3.3. Evlilik ve Aile Hukuku 362
 - 3.4. Papaz ve Keşişlerin Statüleri 363
4. Farklı Mezhep ve Dinlerin Konumları 364
 - 4.1. Ortodoks Olmayan Hıristiyanlar 364
 - 4.2. Yahudiler 365
 - 4.3. Müslümanlar 366

YAZARLAR HAKKINDA 373

SUNUŞ

ALİ KÖSE – TALİP KÜÇÜKCAN

Türkiye’de din-devlet ilişkisi siyaset, medya ve bilim adamlarının çok sık tartıştığı konular arasında yer alıyor. Din-devlet ilişkisine duyulan ilgi son yıllarda sadece Türkiye ile sınırlı kalmıyor. Özellikle Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyelik başvurusuyla başlayan ve müzakere kararıyla ivme kazanan süreçte Avrupa Birliği ülkelerinde din-devlet ilişkilerinin nasıl yürüdüğü, hangi ilkelere dayandığı, düzenleme ve uygulamaların çerçevesinin ne olduğu merak edilmeye başlandı.

Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik müzakerelerinin daha çok siyaset, hukuk, eğitim, medya, sanat, dış ilişkiler, güvenlik ve yerel yönetimler gibi başlıklar üzerinden yürütüldüğü bir ortamda bütün kesimleri yakından ilgilendiren ancak üzerinde yeterince durulmayan bir konu daha var: Avrupa Birliği’nde din-devlet ilişkileri.

Üyelik müzakerelerinin devam ettiği ve ilerleme raporlarının birbiri ardına yayımlandığı bugünlerde ister istemez şu sorular akla geliyor: Avrupa Birliği ülkelerindeki din-devlet ilişkileri hakkında neler biliyoruz? Tek bir Avrupa’dan söz etmek mümkün mü? Acaba Avrupa Birliği Euro’ya geçer gibi din alanında katı bir standardizasyon peşinde mi? Din-devlet ilişkilerinde, ortak bir Avrupa modeli var mı? Dinî grupların kamu kurumlarıyla ilişkileri nasıl düzenleniyor ve uygulanıyor? Yoksa bu alan ulusal kimlik alanı gibi üye devletlerin sorumluluğuna mı bırakılıyor? Din hizmetleri ve din eğitimi nasıl ve hangi statülerde gerçekleştiriliyor?

Avrupa Birliği ile ilgili sürdürülen tartışmalar ve uzmanların yoğunlaştığı konular dikkate alındığında, Türkiye’de siyaset, medya, üniversite, sivil toplum ve düşünce kuruluşlarının Avrupa Birliği ülkelerindeki din-devlet ilişkilerinin farklı yönleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıklarını, ilgili kişi ve kurumların da bu konulara dair doyurucu, objektif ve kapsamlı bilgiler üretmediğini söylemek mümkün.

Söz konusu alandaki bilgi boşluğunu doldurmak ve tartışmaların rasyonel temellere dayalı olarak yürütülmesine katkıda bulunmak amacıyla, elinizdeki eserin çıkış noktasını oluşturan uluslar arası bir araştırma projesiyle yukarıdaki sorulara cevaplar arandı. Bu kitapta yer alan makaleler, alanlarında uzman saygın bilim insanlarının proje kapsamında bir yıla yaklaşan çalışmalarının ürünü olarak ortaya çıktı. Çeşitli ülkelere araştırmacıları bir araya getiren projenin yürütücülüğünü Marmara Üniversitesi öğretim üyeleri Ali Köse ve Talip Küçükcan yaptı. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi’nin (İSAM) desteği ile gerçekleştirilen bu projenin danışmanlıklarını ise İSAM Başkanı Prof.Dr. Mehmet Âkif Aydın, Milan Üniversitesi’nden Prof.Dr. Silvio Ferrari ve Brigham Young Üniversitesi’nden Prof.Dr. Cole Durham yürüttü. Projede, coğrafi konum, mezhepsel dağılım ve farklı laiklik tecrübeleri açısından Avrupa’yı temsil ettiği düşünülen şu on bir ülke incelendi: Almanya, Avusturya, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya, İsveç, İtalya, Polonya, Yunanistan.

Yukarıda adı geçen ülkelere mensup akademisyenlerin hazırladığı araştırma raporları 9-10 Aralık 2006’da **AB Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi: Hukukî Yapı, Din Eğitimi, Din Hizmetleri** başlığıyla İstanbul’da düzenlenen sempozyumda tartışıldı. Sempozyumda ayrıca, Prof.Dr. Grace Davie “Din ve Toplum: Avrupa Deneyimi Bir İstisna mı?”, Prof.Dr. Silvio Ferrari “AB Hukuk Sisteminde Din”, Prof.Dr. Cole Durham “Küreselleşme ve Din Özgürlüğü” başlıklı çerçeve tebliğleri sundular.

Bu kitaba kaynaklık eden projede öncelikle, somut verilere ulaşmayı hedefleyen, aynı zamanda ülkemizi de ilgilendiren, teoriden çok, güncel uygulama bilgilerini yeğleyen ve kendi içinde varyasyonlar içeren otuz kadar soru belirlendi. Türkiye’deki ilgili kurumların

temsilcileri ve proje danışmanlarıyla yapılan müzakerelerin ardından bu sorular kesinleştirildi. Sorular Şu dört temel kategoriden oluŐtu-
ruldu:

Birinci gruptaki sorular, Avrupa Birliği lkelerinde din-devlet ilişkilerinde uygulanan modellerin ve yasal düzenlemelerin tespitini; her ülkenin anayasal bir laiklik tanımı olup olmadığını; din hizmetleri ve din eğitiminde devletin rolünü irdeledi.

İkinci grupta, dinî cemaat ve grupların resmî olarak tanınıp tanınmadığını, dinî organizasyonların, kiliselerin, papazların veya din dersi Ğretmenlerinin nasıl finanse edildiğini, çoğu Avrupa ülkesinde din hizmetlerinin sunulduğunu bildiğimiz hastane, hapishane, ordu ve polis teŐkiltu gibi kurumlarda bu hizmetlerin nasıl gerçekleŐtirildiĐini araŐtıran sorular yer aldı.

cnc grupta yer alan sorular, din-devlet ilişkilerinde yaŐanan problemleri, dinî grupların konumunu ve özellikle müslümanlar olmak üzere dinî cemaatlerin sorunlarını inceledi. Laik bir devlette din özgürlüğünün ne kadar geniŐletilebileceĐi ve yaklaŐık 15 milyon müslümanın yaŐadıĐı Avrupa Birliği lkelerinde kamusal alanda dinin ne kadar ifade edilebildiği de yine bu gruptaki sorular arasında yer aldı.

Dördüncü ve son grup ise Avrupa Birliği lkelerinde yaŐayan dinî azınlıkların durumunu iyileŐtirmek, hak ve özgürlüklerini teminat altına almak ve toplumsal hayata tam katılımlarını sağlamak üzere ne tür uygulamaların yapıldığı üzerinde yoĐunlaŐtı.

Projenin baŐlıca varsayımı, Avrupa Birliği lkelerindeki mevcut politika ve uygulamaların yeknesak ve statik olmadığı; her ülkenin kendi tarihsel ve toplumsal deneyimlerini din politikalarına yansıtığı Őeklinindedir. Her ne kadar Avrupa Birliği ortak bir anayasa taslağı üzerinde uzlaŐmıŐ olsa da, ye ülkelerin siyasi kültürleri, toplumsal yapıları ve kültürel kimlikleri farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıklar doğal olarak söz konusu ülkelerin din-devlet ilişkilerine, laiklik anlayıŐlarına, farklı din mensuplarına bakıŐ açılarına, dinî kurumlar ve din eğitimiyle ilgili yasal düzenlemelerine yansımaktadır. Bu sebeple proje, demokrasi, temel insan hakları, din ve vicdan özgürlüğü gibi temel değerlerle çatıŐmadıĐı sürece, ülkelerin kendi

bünyelerine uygun politikalar geliştirebilecekleri esasına vurgu yapmaktadır. Bu varsayım bağlamında projenin iki temel hedefi şu şekilde belirlenmiştir:

Farklı laiklik tecrübesine sahip Avrupa Birliği ülkelerindeki din-devlet ilişkilerinin hukukî dayanaklarını, din eğitimi ve din hizmetlerine ilişkin politika ve uygulamaları, ülkeler arasında benzeşen ve ayrışan noktaları belirlemek.

Avrupa'daki mevcut uygulamalara ilişkin verileri sistematik bir bilgi birikimine dönüştürerek, bu birikimin Avrupa Birliği'ne uyum çabaları çerçevesindeki tartışmalara ve Avrupa Birliği süreciyle ilgili politikaların belirlenmesine katkıda bulunmak.

Kitapta yer alan makalelerden de anlaşılacağı üzere proje her iki hedefine de ulaşmış ve zengin bir bilgi birikiminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bilgi birikimi umuyoruz ki, Diyanet İşleri Başkanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği ve Avrupa Birliği ile ilişkilerden sorumlu kurumlara çeşitli veriler sağlayacaktır. Ayrıca kitapta yer alan bilgiler medya ve düşünce kuruluşlarının kamuoyunu bilimsel araştırma ve verilere dayalı olarak bilgilendirmesine katkıda bulunacaktır.

Yukarıda, bu kitaba kaynaklık eden projenin pratik ve teknik bilgi ağırlıklı hedeflerinin olduğuna değinmiştik. Proje yürütücüleri olarak araştırma sonuçlarını okudukça pek çok konuda bilgi sahibi olduk. Meselâ:

- İngiltere'de Lordlar Kamarası'nda piskoposlara yirmi altı sandalye ayrıldığını;
- İsveç kralının Lutheran olmasının yasal bir zorunluluk olduğunu;
- İtalyan laikliğine “vaftizli laiklik” denildiğini;
- Halkın % 27'sinin ateist, agnostik veya dine ilgisiz olduğu Fransa'da 38.000 Katolik kilisesinin bulunduğunu;
- Fransa'da özel okulların % 90'ının Katolik kilisesine ait olduğunu;

- Avusturya'da devlet okullarında görev yapan müslüman bayan öğretmenlerin okulda başörtüsü takabildiklerini;
- İngiltere'de devlet okullarında, veliler aksine talepte bulunmadıkça öğrencilerin din derslerine ve toplu dinî âyinlere katılmalarının mecburi olduğunu;
- İtalya'da resmî bayramlarda kardinallerin protokolde cumhurbaşkanının hemen ardında yer aldıklarını.

Özetle, Avrupa'da din-devlet ilişkilerinin, "Ayrıldık ama darılmadık" esasına dayandığını bu çalışma esnasında öğrendik.

"Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi" başlığıyla yürüttüğümüz projenin bir sonucu olan elinizdeki bu kitabın, Avrupa Birliği ülkelerinde dinî düzenlemeleri belirleyen hukukî yapıyı, din eğitiminin şeklini ve din hizmetlerinin statüsünü daha yakından tanımamıza katkıda bulunacağını düşünüyoruz. Projeye verdikleri destek dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanı Prof.Dr. Ali Bardakoğlu'na, İSAM Başkanı Prof.Dr. Mehmet Âkif Aydın'a, İSAM Genel Sekreteri Dr. M. Kâmil Yaşaroğlu'na ve İSAM personeline teşekkürlerimizi sunarız.

Üsküdar, Ocak 2008